

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona

Autori:

George Wilkes

Ana Kuburić

Gorazd Andrejč

Zorica Kuburić

Marko Antonio Brkić

Muhamed Jusić

Zlatiborka Popov Momčinović

Sarajevo, 2012.

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona
– Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo –

Sarajevo, 2012.

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini
Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona: Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo

Naslov izvornika:

Reconciliation and Trust Building in Bosnia-Herzegovina

A Survey of Popular Attitudes in Four Cities and Regions: Banja Luka, Bugojno, Mostar and Sarajevo

Autori:

George Wilkes, Sveučilište u Edinburghu;

Ana Kuburić, Sveučilište u Beogradu;

Gorazd Andrejč, Sveučilište u Exeteru;

Zorica Kuburić, Sveučilište u Novom Sadu;

Marko Antonio Brkić, Sveučilište „Hercegovina“;

Muhamed Jusić, islamski teolog, Bugojno;

Zlatiborka Popov Momčinović, Sveučilište u Istočnom Sarajevu.

Recenzenti:

Akademik prof. dr. Ivan Cvitković

Prof. dr. Jolyon Mitchell

Prof. dr. Milan Vukomanović

Dr Vahdet Alemić

Prevoditeljica: Sonja Đukić

Lektorica i korektorica: Ivona Brkić

Dizajn korica: Marija i Marko Borović

Urednica: Zlatiborka Popov Momčinović

Nakladnici:

CEIR – Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo i

Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, The University of Edinburgh

Za nakladnika: Ratko Kuburić

Godina izdavanja: 2012.

Tisak: Štamparija Fojnica, Fojnica

Naklada: 100 primjeraka

© Projekt Religija i etika u ratu i stvaranju mira Sveučilišta u Edinburghu i Centra za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini. Sva prava zadržana. Ovaj izvještaj može biti umnožavan u obrazovne svrhe samo ukoliko sadrži obavještenje o autorskim pravima.

Projekt Religija i etika u ratu i stvaranju mira je osmišljen s ciljem promocije akademskih istraživanja o pitanjima koja se pojavljuju u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama, naročito tamo gdje se sukob oslanja na religiju. Također promovira razmjenu između akademskih radnika koji se bave pitanjima etike u svom radu na izgradnji mira, humanitarnim poslovima, kao i vojnih osoba zainteresiranih za izgradnju i očuvanje mira. Za više informacija, pogledati: <http://relwar.org>, www.ceir.co.rs

ISBN 978-9958-1981-2-0

Sadržaj

1. Sažetak	7
● Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja u sve četiri regije.....	7
● Razlike povezane s biografskom pozadinom ispitanika.....	7
2. Nacrt studije.....	9
3. Detaljniji zaključci studije o stavovima javnosti	11
Odgovori na razini države	11
● Snažna potpora procesu izgradnje povjerenja.....	11
● Ciljevi procesa izgradnje povjerenja.....	11
● Ko treba da vodi takav proces? Gdje bi se on trebao odvijati?	13
Korelacije između odgovora u anketi i osobne biografske pozadine ispitanika	14
● Javni stavovi o religiji utjecali su na stavove o pomirenju	15
● Utjecaj aktivnosti ispitanika u okviru crkve ili vjerske zajednice na stavove o pomirenju.....	18
● Mjesto prebivališta ispitanika bilo je značajan faktor u razlikama u mišljenju o ulozi vjerskih lidera, političara i uloge prošlosti u pomirenju	20
● Etnička/nacionalna identifikacija	21
● Starosna dob	23
● Rod.....	24
● Obrazovanje	25
● Ratno iskustvo.....	26
4. Literatura.....	29

1. Sažetak

Podaci su dobiveni iz 616 popunjenih upitnika. Ispitanici su srazmjerno zastupljeni prema nacionalnom podrijetlu u svakoj od četiri regije u Bosni i Hercegovini: Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo.

Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja u sve četiri regije

A. Mir, izgradnja povjerenja i pomirenje su važni ciljevi: 88,2% ispitanika potvrdilo je da će proces koji gradi povjerenje i iskrene odnose biti značajan za budućnost Bosne i Hercegovine.

B. Proces izgradnje povjerenja koji se usredotočuje na budućnost dobio je daleko veću potporu nego proces usmjeren ka prošlosti. Međutim, približno polovica ispitanika bila je uvjerenja da je javno priznanje zločina iz prošlosti važno za uspostavljanje povjerenja javnosti prema političarima.

C. Pomirenje i izgradnja povjerenja su odgovornost širokog spektra društvenih skupina:

- Učitelji i obrazovne ustanove prepoznati su kao najvažniji za izgradnju povjerenja
- Nenacionalisti i žene su u velikoj mjeri ocijenjeni kao važni na razini države, ali ne i na lokalnoj razini
- Vjerski poglavari prepoznati su kao važni na lokalnoj razini, ali su mišljenja o njihovoj nacionalnoj važnosti snažno podijeljena. Važnost uključivanja ljudi iskrene vjerske posvećenosti nije bilo upitno, ali je bilo potvrđeno samo od strane polovice ispitanika.

Razlike u vezi s biografskom pozadinom ispitanika

A. Najupečatljivije razlike u stavu prema pomirenju nisu podijelile Hrvate, Bošnjake i Srbe među ispitanicima, niti ispitanike iz različitih gradova. Podijelile su pak odgovore koje su davali pripadnici većinskog stanovništva od odgovora koje su davali pripadnici manjina u tim gradovima. U svim gradovima, pripadnici većinskog stanovništva su izrazili veće povjerenje u izgled za proces pomirenja koji bi bio podržan od strane javnih ustanova i javnih osoba nego što su to učinili pripadnici manjinskog stanovništva, a također i veći značaj uloge crkava i vjerskih zajednica, pa i žena, u odnosu na ove kategorije ispitanika koji su bili pripadnici manjina.

B. Što je veća razina vjerske predanosti i aktivnosti od strane ispitanika, veća je bila i vjerojatnost da će izraziti povjerenje u vrijednost procesa pomirenja.

C. Ispitanici u četiri grada dali su prilično različite odgovore o važnosti političkog i vjerskog doprinosa u procesu pomirenja, a također i o važnosti ostavštine rata u procesu pomirenja.

D. Iskustvo stečeno tijekom rata utjecalo je na stavove o važnosti procesa pomirenja, iako ne i na odgovore na pitanja o načinu na koji bi pomirenje trebalo biti postignuto. Vojnici i civili iz vremena rata pripisali su veći značaj procesu pomirenja u odnosu na one koji su bili izbjeglice ili one koji su od ponuđenih pozicija tijekom rata u anketi označili svoju kao „sve od navedenog“ ili „ništa od navedenog“.

2. Nacrt studije

Ispitivanje su u studenome 2011. godine proveli timovi u Sarajevu, Mostaru, Bugojnu i Banjoj Luci, koji su odabrani kao veći gradovi smješteni u karakterističnim regijama Bosne i Hercegovine. Etičko opravdanje za sve aspekte nacrtu i načina provođenja istraživanja odobrilo je za to zaduženo Povjerenstvo za etiku istraživanja na Sveučilištu u Edinburghu.

Istraživanje je urađeno na uzorku od 616 ispitanika koji su skoro ravnomjerno podijeljeni u okviru tri glavne etničke skupine, kao i u okviru starosnih skupina, prema spolu i lokalitetu. Suljedno tomu, istraživanje ne prikazuje precizan balans u stavovima stanovništva Bosne i Hercegovine sukladno proporcijama između stanovnika bošnjačkog, hrvatskog i srpskog podrijetla, u proteklom desetljeću procijenjenima na 45–48%, 14,3–15% odnosno 36–37,9%. Kao što će u nastavku biti vidljivo u okviru detaljne rasprave o značajnim regionalnim razlikama unutar svake od tri glavne etničke skupine, istraživanje koje bi na temelju odabranih uzoraka generaliziralo stavove sukladno proporcijama u ukupnom stanovništvu ne bi sa sigurnošću osiguralo precizniju sliku općeg javnog mišljenja u BiH. Istraživački tim težio je što približnijem odnosu Bošnjaka, Hrvata i Srba u svakome od četiri lokaliteta, koliko je to bilo moguće, s ciljem oslikavanja stavova manjina, jednako kao i mišljenja većinske populacije. Broj Srba u Mostaru i Bugojnu, kao i Muslimana i Hrvata u Banjoj Luci, je veoma mali. Srpski ispitanici su pronađeni u selima oko Mostara, kao i u samome gradu. Dva ispitanika iz sela Petrićevac (veoma blizu Banja Luke) bili su uključeni u ispitivanje u Banja Luci, iako je inače dovoljan broj bošnjačkih i hrvatskih ispitanika pronađen u samoj Banjoj Luci. Veoma je mali broj Srba i dalje u Bugojnu, kao i u srednjobosanskoj regiji Federacije Bosne i Hercegovine u cjelini. S ciljem

predstavljanja srpskog mišljenja u toj regiji, 38 ispitanika je pronađeno u gradovima koji se nalaze u blizini ove regije.

Ispitanicima je pristupano na javnim mjestima s molbom da svojeručno na dobrovoljnoj osnovi popune pisani upitnik, u verzijama na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Ispitanici nisu bili obavezni odgovoriti na sva pitanja i zadržali su anonimnost. Dobili su mogućnost da se ne identificiraju ni s jednom od tri ustavom priznate etničke skupine (0,8% je izabralo ovu opciju), ili odabrali neku drugu nacionalnu pripadnost (1,7%).

Ovo istraživanje je osmišljeno tako da obuhvati pitanja o utjecaju osobnih okolnosti na stavove prema pomirenju i izgradnji povjerenja, posvećujući veću pozornost na skupinu ispitivanih čimbenika nego što je to bio slučaj u prethodnim istraživanjima. Pitanja su se odnosila na širi spektar oblika i ciljeva tranzicijske pravde i pomirenja nego što je pokušano do sada. Podaci iz istraživanja bave se stoga raspravom o tome terba li proces izgradnje povjerenja biti povezan s političkim i vjerskim elitama, s povijesnim osudama, uz ispriku aktualnih lidera, s pomirenjem, s društvenom obnovom ili pravdom.

Iako je relativno mali broj ispitivanja javnih stavova urađen o ovoj temi, postoje neke veoma korisne studije koje imaju trajnu vrijednost. U 2004. godini, objavljena je veoma važna studija koja ukazuje na opadanje razine povjerenja i međuetničke interakcije u tri lokaliteta, tijekom, a posebno nakon završetka, rata. Studiju su objavili Eric Stover i Harvey M. Weinstein (*Moj susjed, moj neprijatelj – pravda i zajednica u vremenu nakon masovnog zločina*, Cambridge University Press). Marta Valinas, Stephan Partmentier i Elmar Weitekamp objavili su „Obnova pravde u Bosni i Her-

cegovini“, izvještaj koji je utemeljen na ispitivanju stanovništva (Luven, 2009), pokazujući određeni stupanj razilaženja između tri glavne vjersko-etničke skupine. UNDP je objavio svoje najnovije istraživanje u 2010. (Suočavanje s prošlošću i pristup pravdi iz perspektive javnosti), koje pokazuje višurazinu potpore mehanizmima tranzicijske pravde među onima s višom razinom obrazovanja, a malu razliku u odnosu na etničku pripadnost i spol.

Dok nijedna od ovih studija nije postavljala pitanja o religiji, Galup je objavio godišnje ankete o religijskoj identifikaciji u Bosni i Hercegovini i također uključio komentare o međuetničkim odnosima i religiji tijekom anketiranja za istraživanje 2010. Gallup Balkan Monitor (Fokus na Bosnu, studeni 2010.). Nansen dijalog centar je također pružio koristan podsetnik o snazi općeprihvaćenog suprotstavljanja miješanju religije i politike, u

svome istraživanju pod nazivom Ostavljanje prošlosti za sobom: stajališta mladih u Bosni i Hercegovini (2012).

Naša anketa je osmišljena s ciljem da otvori perspektive istraživanja kako bi se uradilo opsežnije istraživanje o temama koje su obrađene. Izvještaj koji se pred Vama nalazi je sažetak statistički značajnih nalaza, osmišljen posebno da stimulira razmišljanje i dijalog. Detaljniji rezultati će biti objavljeni za stručnjake u bliskoj budućnosti, a daljnji rad je planiran nakon određenog vremena konsultacija na temelju ovih nalaza.

Ovaj izvještaj iz postojećih podataka ne izvodi zaključke o daljnjem radu, kako za one koji se bave određenim oblicima aktivnosti u procesu pomirenja, tako ni za one od kojih će biti zatraženo da iznesu politička mišljenja o budućim koracima ka izgradnji povjerenja.

3. Detaljniji zaključci studije o stavovima javnosti

Odgovori na razini države

Snažna potpora procesu izgradnje povjerenja

88,2% ispitanika je potvrdilo da će proces izgradnje povjerenja i iskrenih odnosa biti važan za budućnost BiH

85,4% ispitanika smatra da bi to bilo važno na njihovom lokalitetu

85,6% ispitanika smatra da bi to bilo važno za regiju bivše Jugoslavije

Snažna potpora takvom procesu koja se primjećuje u ovim podacima i u pojedinostima koje slijede, prisutna je u sve tri zajednice i ne bi bila umanjena sastavljanjem ankete koja bi sadržavala manju proporciju Hrvata i veći broj građana Srba i Bošnjaka u stanovništvu kao cjelini.

Ciljevi procesa izgradnje povjerenja

Na pitanje što bi trebalo biti u središtu procesa izgradnje povjerenja, daleko je veća bila potpora uspostavljanju razumijevanja između običnih građana i djece, nego u stručnom ispitivanju iskustava i uzroka rata, ili priznavanju poduzetih radnji u ratu.

Postojala je veoma snažna potpora ciljevima u procesu izgradnje povjerenja koja prikazuje usredotočivanje na budućnost, dok je puno manje odlučne potpore pruženo aktivnostima pomirenja usmjerenima na prošlost. Ipak, približno polovica ispitanika podupire fokusiranje na povijesna pitanja. Ovo se može vidjeti u brojkama koje slijede:

Upitani je li skup određenih ciljeva važan (na skali od 0–4) za sigurnost i inicijativu izgradnje povjerenja, odgovori su bili sljedeći:

79,2% ispitanika (4/4) je odgovorilo da je mir veoma važan cilj,

12.1% ispitanika da je važan (3/4),

72,9% ispitanika odgovorilo je da je razumijevanje veoma važan cilj (4/4),

18.5% ispitanika da je važan (3/4),

74,7% ispitanika odgovorilo je da je društveni napredak veoma važan cilj (4/4),

15.9% ispitanika da je važan (3/4),

72,1% ispitanika odgovorilo je da je povećanje sigurnosti veoma važan cilj (4/4),

16.9% ispitanika da je važan (3/4),

71,6% ispitanika odgovorilo je da je povjerenje veoma važan cilj (4/4),

19.1% ispitanika da je važan (3/4),

68,2% ispitanika odgovorilo je da je obnova društva veoma važan cilj (4/4),

18.5% ispitanika da je važan (3/4),

65,2% ispitanika odgovorilo je da je pomirenje veoma važan cilj (4/4),

a 19.3% ispitanika da je važan (3/4),

56,9% ispitanika odgovorilo je da je konstituiranje istine veoma važan cilj (4/4),

18.1% ispitanika da je važan (3/4),

54,9% ispitanika odgovorilo je da su ustavne promjene veoma važan cilj (4/4),

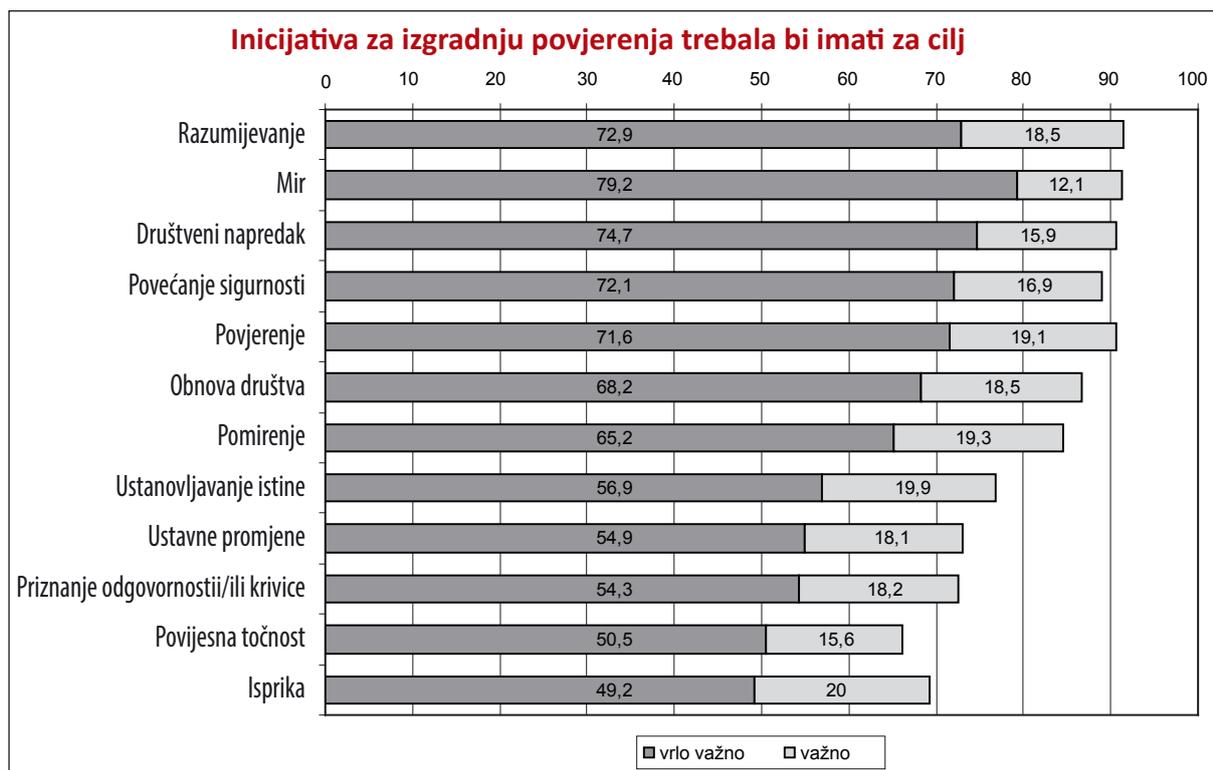
a 18.1% ispitanika da je važan (3/4),

54,3% ispitanika odgovorilo je da je utvrđivanje odgovornosti/krivice veoma važan cilj (4/4),

18.2% ispitanika da je važan (3/4),

50,5% ispitanika odgovorilo je da je povijesna točnost veoma važan cilj (4/4),

a 15.6% ispitanika da je važan (3/4),

49,2% ispitanika odgovorilo je da je isprika veoma važan cilj (4/4), a 20% ispitanika da je važan (3/4).

Ciljevima koje je većina ispitanika označila kao vrlo važne težilo se više nego ciljevima koji su dobili rezultate manje od „4“, a koji su fokusirani na rješavanje nepravdi učinjenih u prošlosti. Međutim, i ove ciljeve polovica ispitanika smatra veoma važnim. Praktični značaj ovih ciljeva također ne treba odbaciti. Tako je 53,7% ispitanika izjavilo da je javno priznanje odgovornosti za djela u prošlosti važno zbog stjecanja povjerenja u javne ličnosti.

Neodređenost nekih od najvažnijih težnji zahtijeva pažnju. Popularnost „mira“ i „razumijevanja“ postavlja gomilu pitanja o tome što podrazumijevaju ovi pojmovi, koji kompromisi ili žrtve bi bili prihvaćeni s ciljem njihovog ostvarenja i kakav značaj imaju ove težnje u rješavanju sukoba ugrađenih u politički život zemlje. Oni su praćeni drugim ciljevima koje treba dostići a koji imaju praktične posljedice, kao što je „povećana sigurnost“. Nasuprot

povijesnim ciljevima koji su dobili nejasnije odgovore, ciljevi koji su postigli veći odjek također izgledaju manje otvoreno „politički“ – manje su usko vezani za politički proces i manje utječu na podjele.

Jedan od ciljeva kome se više teži, a koji međunarodni akteri često koriste u približavanju političkih stavova u Bosni i Hercegovini, je pomirenje. Lokalni stručnjaci najčešće saopćavaju da se ovo smatra neprikladnim na lokalnoj razini – podrazumijevajući dvije strane koje se trebaju pomiriti – ili nepopularnim iz drugih razloga (moglo bi se doživjeti kao nejasno ili kao nešto što implicira odricanje od osobnih ili povijesnih istina). U ovome istraživanju, pomirenje nije bio najvažniji cilj, ali je bio važniji od procesâ usmjerenih na postizanje tranzicijske pravde. Pomirenje je imalo veoma nizak postotak negativnih odgovora, jednako kao i neke druge visoko bodovane opcije (rezultat od 1 ili 2, više nego 3 ili 4).

3. Detaljniji zaključci studije o stavovima javnosti

Tko treba voditi takav proces?

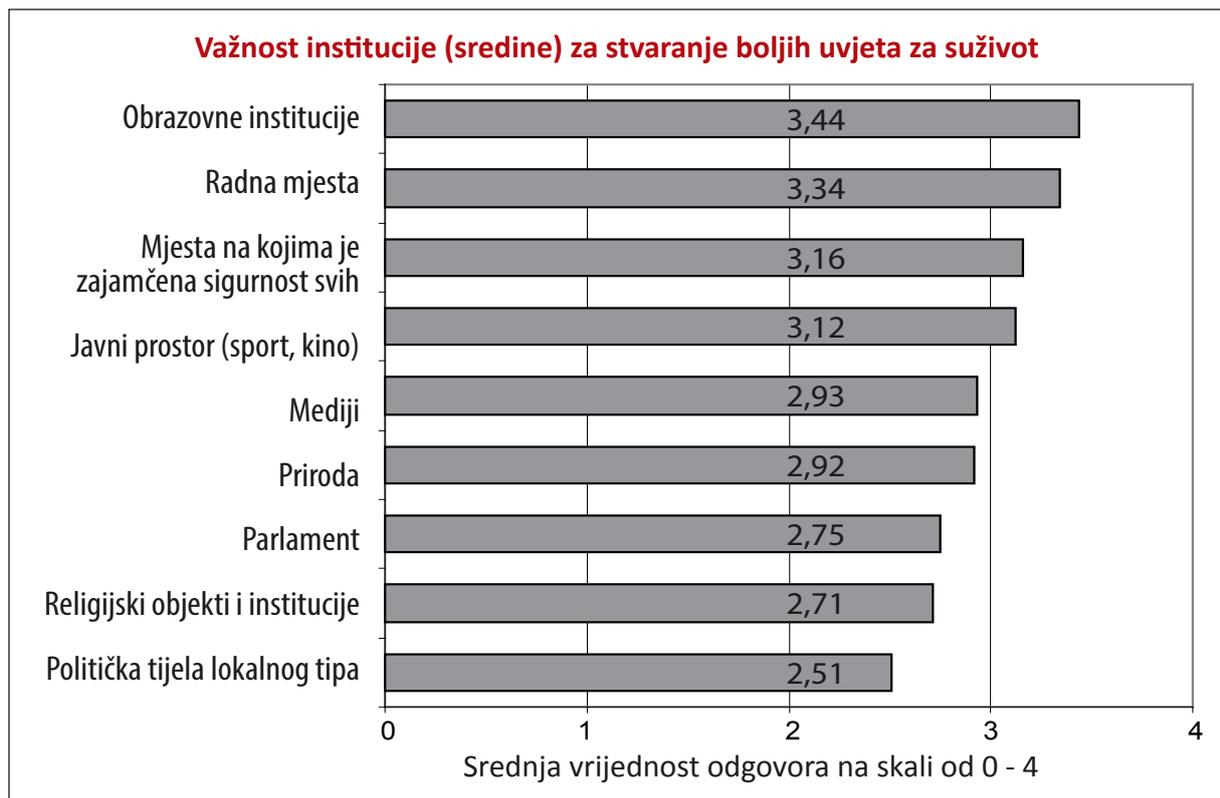
Gdje bi se trebao odvijati?

Smatra se da su nastavnici i obrazovne institucije od prvorazrednog značaja za izgradnju povjerenja; nenacionaliste i žene su mnogi smatrali važnima na razini cijele zemlje, ali ne i na lokalnoj razini; vjerske poglavare su mnogi smatrali važnima na lokalnoj razini dok je mišljenje o njihovoj ulozi na razini BiH bilo snažno podijeljeno.

Na pitanje koji su akteri važni za izgradnju povjerenja javnosti i sigurnosti na razini cijele zemlje, najviše povjerenja polaže se u nenacionaliste i nastavnike, zatim „prije žene nego muškarce“. Manje povjerenja ispitanici

su pokazali prema vjerskim oglavarima, organizacijama koje zastupaju žrtve, zatim vjernicima, a ponajmanje novinarima i političarima. Srednjoj razini potpore vjerskim poglavarima na državnoj razini treba posvetiti više pozornosti. Ovaj rezultat odražava podjednaku podijeljenost između značajnog broja ispitanika koji imaju povjerenja u njih i onih koji imaju veoma malo povjerenja.

Na pitanje koje bi institucije bile najvažnije u procesu pomirenja, obrazovne i građanske institucije su bile najviše rangirane, iznad mjesta na kojima se garantira sigurnost i javnih mjesta, koja su sva pak bila važnija od medija, prirode, parlamenta, religijskih institucija i lokalnih političkih tijela.

Na lokalnoj razini ispitanici smatraju da povjerenje treba pokazati nastavnicima, piscima i vjerskim poglavarima, dok su nenacionalisti podjednako nepouzdan kao i političari. Slični rezultati dobiveni su na pitanje o tomu tko je najvažniji u priznavanju prošlih događaja.

Složena je priča koja prati odgovore dane na pitanja o umiješanosti religije u proces pomirenja. 56,6% anketiranih je navelo da su oni osobno veoma religiozni. Približno polovica ispitanika istakla je da prisustvuje obredima redovito, a približno isti broj to ne čini, ili

čini veoma rijetko. Podjela oko uloge vjerskih poglavara u procesu pomirenja na razini BiH naglašava kontraverze u vezi s ovim, kao i s činjenicom da postoje vrlo religiozni ispitanici koji ne vide ulogu religije u procesu pomirenja. Tvrdnju da iskreni pripadnici vjera imaju posebnu ulogu potvrdilo je 46,4% ispitanika. Ovu tvrdnju je odbacilo samo 3,6% ispitanika. Tako je bilo nekih vrlo religioznih ispitanika koji se nisu slagali u tomu da iskreni pripadnici religija imaju posebnu ulogu u procesu pomirenja, ali je značajan i dio nereligioznih i manje religioznih ispitanika koji nisu odbacili posebnu ulogu iskrenih vjernika.

Ispitanici su također upitani pridonosi li konfesionalni vjeronauk međureligijskom pomirenju. 31,0% je reklo „da“, 33,3% je odgovorilo „ne“, a 35,7% „ne znam“. Ponovno se znatan deo izjašnjenih vjernika među ispitanicima nije slagao s tim da konfesionalni vjeronauk pridonosi međureligijskom pomirenju. Značajan dio nereligioznih ili manje religioznih ispitanika je naveo da pridonosi. Značajan je i dio onih koji su se opredijelili za „ne znam“. To je pitanje koje je privuklo puno pažnje javnosti, i nastavlja biti predmet neslaganja i konfuzije među ispitanicima različitog podrijetla.

Korelacije između odgovora u anketi i osobne biografske pozadine ispitanika

Naša anketa postavila je niz pitanja o osobnoj povijesti ispitanika i trenutnoj situaciji, prije postavljanja detaljnih pitanja o stavovima vezanima za ciljeve i oblik lokalnih, nacionalnih i regionalnih napora u pomirenju i izgradnji povjerenja. Od sudionika u anketi je također zatraženo da u pisanome obliku daju objašnjenja svojih anketnih odgovora vezanih za prepreke pomirenju, ulogu vjeronauka i utjecaj njihovoga osobnog iskustva na njihove stavove. Ispitanici su svojeručno popunjavali upitnik u pisanome obliku, što naravno podrazumijeva činjenicu da većina ispitanika nije dala pisane komentare na svim mjestima gde je to zatraženo. Nasuprot tome, razina neodgovaranja na osobna pitanja bila je vrlo niska, a posebnu opciju da ne navode svoju nacionalnost („Ne želim odgovoriti“) je malo tko iskoristio.

Čimbenici u najizraženijoj korelaciji sa stavovima prema procesu pomirenja bili su vjerska posvećenost, lokacija i činjenica je li ispitanik/-ca dio većinskog ili manjinskog stanovništva u svome gradu i regiji. Oni su bili važniji od nacionalne /etničke/ i vjerske pripadnosti širom zemlje.

To je značilo sljedeće:

- ispitanici koji su rekli da su religiozni imali su tendenciju favorizirati pomirenje i inicijativu u izgradnji mira više od ispitanika koji su naveli da nisu religiozni,
- za mnoga pitanja, odgovori Bošnjaka, Srba i Hrvata koji žive kao manjina u Banjoj Luci, Bugojnu, Mostaru ili Sarajevu imali su više zajedničkog među sobom, nego sa odgovorima ispitanika iz iste etničke ili nacionalne pripadnosti koji žive u gradu u okviru većinskog stanovništva,
- slično tome, odgovori Bošnjaka, Srba i Hrvata kao većinskog stanovništva u Banjoj Luci, Bugojnu, Mostaru ili Sarajevu, često su imali više zajedničkog među sobom, nego što su imali s ispitanicima iste etničke ili nacionalne pripadnosti koji žive u gradu u kome su bili dio manjine.

Ovi čimbenici bili su statistički značajniji od razine obrazovanja, spola, ratnog iskustva ili starosti. Interes za pomirenje veći od prosječnog, kod starijih žena i veterana rata, obuhvaćajući sve tri nacionalne skupine, također je upadljiva karakteristika rezultata. Ono što slijedi je kratak prikaz statistički značajnih korelacija uzevši u obzir čitav spektar sudionika

i institucija koje su obuhvaćene istraživanjem – uključujući novinare, umjetnike i intelektualce, žene, prirodno okruženje – i to ne samo za one čija je uloga bila vrednovana od većine ispitanika.

Rezultati nedvosmisleno odbacuju ideju da su u svojim stavovima prema pomirenju i izgradnji povjerenja građani Bosne i Hercegovine podijeljeni na ideološki suprotstavljene nacionalno-religijske korpuse.

Javni stavovi o religiji utjecali su na stavove o pomirenju

Od ispitanika je zatraženo da identificiraju svoj osobni stav prema religiji jednim od pet iskaza, a rezultati su sljedeći:

- a) „Religija je vrlo važna u mom životu“ 56,6% odgovora;
- b) „Religija je važan dio mog privatnog života“ 11,6%;
- c) „Religija ima malo smisla u mom životu“ 17,8%;
- d) „Nisam religiozan, ali se identificiram s religijskom zajednicom čiji sam pripadnik“ 5,7%; i
- e) „Uopće nisam religiozan“ 8,3 %.

Ukupno 3 ispitanika nisu odgovorila na postavljeno pitanje.

Kategorije se mogu promatrati kao skala opadajućeg (ili rastućeg) stupnja „religioznosti“, u smislu uloge religije u javnom i privatnom životu pojedinca. To nije jasna i nedvosmislena ljestvica koja ukazuje na razinu vjere ili pobožnosti, i ne mora biti slučaj da je ispitanik/-ca koji se opredijelio/-la za b) „Religija je važan dio mog privatnog života“ manje religiozan/-a od onoga/one koji/a je izabrao/-la a) „Religija je vrlo važna u mom životu“. Može postojati određeni broj ispitanika koji su preuveličali razinu svoje religijske identifikacije, odnosno koji su preuveličavali svoju distancu od religije, što je fenomen koji se pojavljuje i u drugim anketama. Može se ipak u nastavku vidjeti da ovi rezultati koreliraju s odgovorima na niz pitanja o pomirenju: što je viša razina značaja

koja je dana religiji od ispitanika, veća je vjerojatnost da su on ili ona afirmirali značaj pomirenja.

Korelacija stavova prema pomirenju s razinom sudjelovanja u religijskim obredima označena je u posebnom pitanju, obrađenom u sljedećem dijelu.

Religija. Ljestvica odgovora na pitanje o religijskoj identifikaciji korelira s razinom povjerenja u religiju kao čimbenika u procesu pomirenja.

- Sukladno tomu, poznavanje opisa nekog ispitanika o njegovom odnosu prema religiji, učinilo je predvidljivijim kakav će biti njegov sud o utjecaju vjerskih poglavara na aktivnosti vezane za pomirenje. U izvješnom smislu to nije iznenađenje. Ipak, kao što je već spomenuto, osobni stavovi prema religiji nisu u potpunosti pouzdani pokazatelji stavova ispitanika o ulozi vjerskih poglavara u pomirenju: neki vrlo religiozni ispitanici nisu potvrdili njihov značaj, a neki nereligiozni ispitanici jesu, naročito na lokalnoj razini.
- Slično tomu, vjerski objekti i institucije se smatraju važnijim mestima za poduzimanje aktivnosti u procesu pomirenja više kod religioznih, a manje kod onih ispitanika koji nisu religiozni.
- Religiozni ispitanici kažu da konfesionalno obrazovanje ima pozitivan učinak na pomirenje u većoj mjeri nego nereligiozni ispitanici. Izuzetak od ovoga je činjenica da religiozni ili nereligiozni ispitanici bošnjačke nacionalnosti nisu podijeljeni u svome

stavu o utjecaju vjeronauka na javno mišljenje o aktivnostima poduzetima s ciljem pomirenja na gradskoj razini.

- Utjecaj religijske identifikacije na stavove prema pomirenju je posebno upadljiv kod Hrvata koji su se izjasnili kao religiozni, a također je važan i u odgovorima religioznih Srba. To je bilo evidentno u svim gradovima osim u Mostaru, gdje veća religioznost ispitanika nije utjecala na njihove odgovore za to pitanje.
- Veća religioznost povezana je s višom razinom razumijevanja u odnosu na ulogu vjerskih poglavara u Bugojnu i Sarajevu, ali ne i u Banjoj Luci, gdje je povezan s većim razumijevanjem prema potencijalnoj ulozi vjernika u pomirenju.

Nastavnici. Vjera u ulogu nastavnika u promoviranju pomirenja nije bila ujednačena u stanovništvu i religija je bila jedan od čimbenika podjele između različitih dijelova stanovništva u odnosu na njihovo viđenje uloge nastavnika. Religiozni Srbi imali su manje povjerenja u ulogu nastavnika u pomirenju nego u ulogu vjerskih poglavara, što nije slučaj kod religioznih Bošnjaka ili Hrvata. U Sarajevu i Mostaru, obuhvaćajući sve tri skupine, veća religioznost ispitanika bila je u korelaciji s većim poštovanjem prema ulozi nastavnika u promoviranju pomirenja.

Novinari. U Bugojnu i široj regiji, ispitanici koji su tvrdili da imaju višu razinu religijske identifikacije izrazili su i snažnije povjerenje u ulogu novinara. U ostalim gradovima obuhvaćenim anketom religija nije bila značajan faktor utjecaja na stavove o ulozi novinara.

Parlament i politika. Ispitanici s većim stupnjem religijske identifikacije pripisali su veći značaj ulozi povjerenja parlamentu i lokalnim političkim tijelima nego oni s nižom razinom religijske identifikacije.

Organizacije koje predstavljaju žrtve, i skupine koje predstavljaju interese građana.

Religiozni Srbi odali su manje priznanje organizacijama koje zastupaju žrtve i drugim skupinama koje predstavljaju interese građana nego vjerskim poglavarima kao potencijalnim snagama u procesu pomirenja, što je udaljilo njihove odgovore od onih koje su dali manje religiozni ili nereligiozni Srbi. Religija nije bila značajan faktor razdvajanja u stavovima Bošnjaka i Hrvata prema ovim tijelima.

Nenacionalisti. Od ispitanika je zatraženo da ocijene značaj nenacionalista u napretku procesa pomirenja na razini grada i u BiH, a rezultati su bili različiti kod religioznog i nereligioznog dijela stanovništva svake nacionalne zajednice. Mostarski Hrvati, religiozni ili ne, pridali su malo važnosti nenacionalistima u procesu pomirenja. Na razini BiH, religiozni Hrvati povoljnije su ocijenili utjecaj nenacionalista, iako su u razmišljanju o pomirenju u svom gradu bili podjednako suzdržani kao i Bošnjaci. Uključujući sve četiri regije, nereligiozni Srbi smatrali su nenacionaliste važnijima u okviru gradskih poslova nego u davanju odgovora o procesu pomirenja na državnoj razini. Ukratko, religijski i geografski čimbenici otežali bi većinu pokušaja generaliziranja stavova Bošnjaka, Hrvata ili Srba širom zemlje.

Oni koji se identificiraju s većinskom zajednicom.

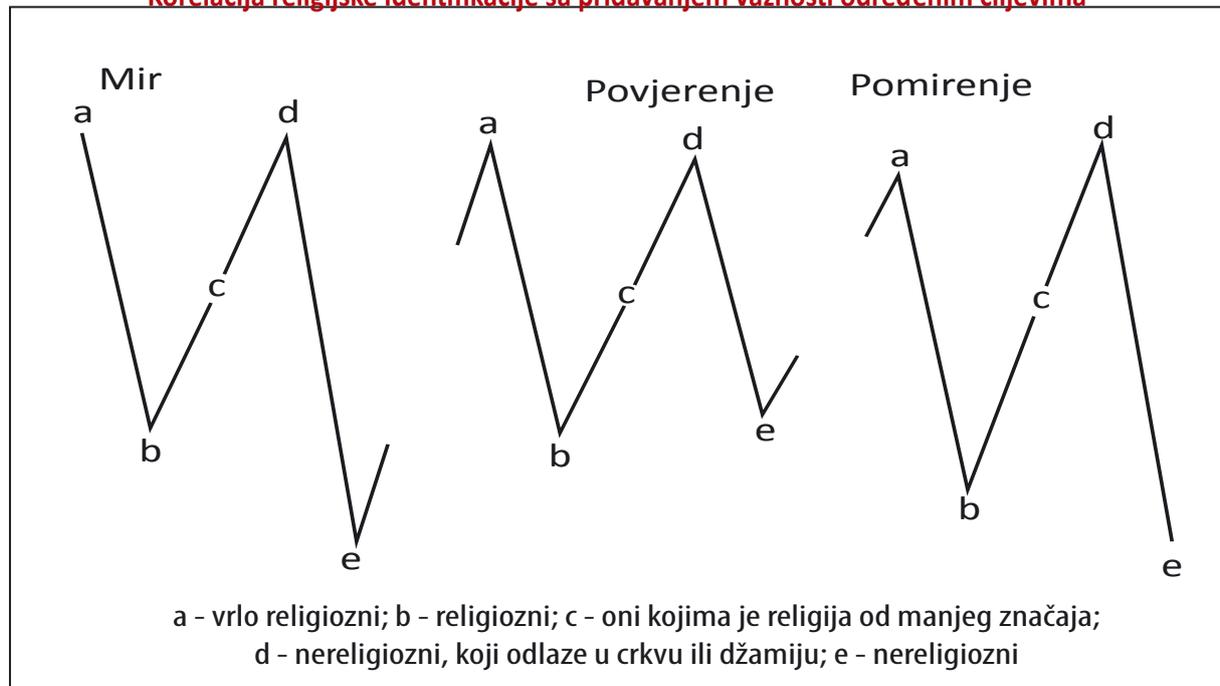
Od ispitanika je traženo da ocijene značaj ljudi „koji se identificiraju s većinskom zajednicom“ u okviru procesa pomirenja na razini njihovog grada i na državnoj razini. Ispitanici nisu dobili jasnije smjernice o tome što ovo pitanje podrazumijeva, a možda bi se moglo pretpostaviti da su ispitanici ovo razumjeli kao suprotnost pitanju o „nenacionalistima“ koje je prethodilo. U Bugojnu i Banjoj Luci, viši stupanj religioznosti u korelaciji je s iskazivanjem više poštovanja prema potencijalu ove kategorije, kako na gradskoj tako i na razini cijele države.

3. Detaljniji zaključci studije o stavovima javnosti

Proces pomirenja

- Veća religioznost ispitanika u korelaciji je s izrazom višeg stupnja povjerenja u to da bi uspješan proces pomirenja poboljšao životne uvjete na razini gradova i BiH u cjelini.
 - Razine religijske identifikacije bile su usklađene s razinom afirmacije značaja niza ciljeva za uspješnu izgradnju povjerenja (mir, povjerenje, pomirenje). Rezultati nisu pratili sasvim jednostavnu linearnu putanju, ali obrazac jasno pokazuje podjelu između veoma religioznih i nereligioznih ispitanika: Najčešći redosled je: veoma religiozni (a) bili su naj-
- firmativniji u svojim odgovorima, potom oni kojima je religija od manjeg značaja (c), zatim nereligiozni koji povremeno odlaze u crkvu ili džamiju (d), zatim oni kojima je religija od manjeg značaja (c), religiozni (b) i na kraju oni koji nisu religiozni (e).
 - Ispitanici različite razine osobne religioznosti različito su promatrali uvjete koji imaju pozitivan utjecaj na proces pomirenja. Veoma religiozni Hrvati (skupina (a)) su u najvećem broju potvrdili da proces pomirenja ne treba ometati vođenje suđenja za ratne zločine, slično kao i veoma religiozni Bošnjaci, kod kojih je zabrinutost za suđenje

Korelacija religijske identifikacije sa pridavanjem važnosti određenim ciljevima

ratnim zločincima također bila znatno jače izražena nego kod nereligioznih Bošnjaka. Potpora među Srbima za tvrdnju da bi proces trebao promijeniti stavove prema karakteru rata 1990-tih podijelila je ispitanike koji su religiozni (b), koji su ovo naj snažnije potvrdili, i veoma religiozne (a) i nereligiozne (e), koji su ovom cilju pripisali manji značaj.

- Veći stupanj religijske identifikacije nije utjecao na odgovore na pitanje o važnosti javnog priznanja odgovornosti u prošlosti, dok je razina religijske aktivnosti na ove odgovore uticala (podaci su obrađeni u sljedećem dijelu). Religijska aktivnost je u ovom slučaju bila značajniji pokazatelj središta pozornosti koji bi trebao imati proces pomirenja u usporedbi s razinom religijske identifikacije.

Utjecaj aktivnosti ispitanika u okviru vjerske zajednice na stavove o pomirenju

Aktivnost u crkvi ili vjerskoj zajednici utjecala je na više različitih odgovora od jednostavne naznake razine osobne religioznosti. Podaci iz ankete, čini se, ukazuju na socijalnu dimenziju povezanosti religijske identifikacije i inicijative potpore za pomirenje. Stavovi prema pomirenju nisu samo odraz različitih preferencija ispitanika, bez obzira na to jesu li religiozni ili nisu.

Ispitanici, upitani da opišu svoju razinu uključenosti u život lokalne crkve ili vjerske zajednice, odgovorili su na sljedeći način: a) 19,7% su bili redovno aktivni u svojoj lokalnoj crkvi ili vjerskoj zajednici, b) 24,6% su ponekad bili aktivni i redovito odlaze u crkvu ili džamiju, c) 35,7 % nisu bili veoma aktivni, ali ponekad odlaze u crkvu ili džamiju, i d) 20% nisu bili aktivni i ne odlaze u crkvu ili džamiju. Relativno izjednačen odgovor u različitim kategorijama čini ovo pitanje korisnijim mjerilom za ocjenu korelacije, u odnosu na prethodno pitanje o značaju religije, na koje je 56% ispitanika odgovorilo da je religija veoma važna u njihovim životima. Ovdje se mogu razlikovati oni ispitanici koji sebe vide kao aktivne od onih koji sebe vide kao pasivne, premda redovito odlaze u crkvu ili džamiju. To također dovodi do određenih zaključaka koji su u suprotnosti s općim obrascem individualne religioznosti, kao što je navedeno u nastavku u svezi sa stavovima o značaju uloge nastavnika kao čimbenika u procesu pomirenja.

Prije bismo mogli reći da ova razlika zaslužuje daljnja istraživanja, nego što bismo sa sigurnošću mogli dati sud o korelaciji između vjerske aktivnosti i stavova prema pomirenju. Daljnja istraga o utjecaju života lokalne crkve ili vjerske zajednice na stavove o pomirenju i izgradnji povjerenja može pokazati vrlo praktične prednosti, kako za profesije koje se ovim bave u praksi, tako i za one koji kreiraju politike.

Religija. Postojao je opći obrazac u odgovorima na pitanja prema kojima aktivnost u crkvi ili vjerskoj zajednici korelira u većoj mjeri s ulogom vjerskih poglavara i vjernika u radu na pomirenju. Kada je napravljena razlika između pomirenja na nacionalnoj i gradskoj razini, ova korelacija je bila očiglednija na razini grada (u Banjoj Luci samo za vjernike laike, u Sarajevu i Bugojnu samo za vjerske lidere).

Nenacionalisti. Rezultati ankete ukazuju da bi bilo pogrešno pretpostaviti da oni koji su religiozniji u većoj mjeri odbijaju one izvan „svoja“ vlastitog nacionalnog korpusa. Veći značaj uloženi nenacionalista u radu na pomirenju na razini grada, korelira s odgovorima u kojima su im veći značaj pridali su oni koji su aktivniji u crkvama i vjerskim zajednicama, nego što su im pridali nereligiozni ispitanici. Ovo se odnosi kako na Mostar, tako i na druge gradove, bez obzira što je Mostar grad u kojemu su ispitanici najmanje afirmirali ulogu nenacionalista kao suradnika na pomirenju na razini države.

Političari. Sudjelovanje u crkvi ili vjerskoj zajednici u korelaciji je s većim stupnjem afirmacije potencijalne uloge lokalnih političara i lokalnih političkih institucija, što nije ograničeno samo na većinske zajednice. Ovaj opći obrazac može također sugerirati vezu između religijske pripadnosti i razine povjerenja u lokalne političke pristupe pomirenju, što zavrjeđuje daljnja istraživanja.

Ljudi koji se identificiraju s većinskom zajednicom. Ova kategorija je bila bolje ocijenjena od aktivnih vjernika u Banjoj Luci i Sarajevu nego ostalih grupa u ovim gradovima. Bit će potrebno daljnje istraživanje koje bi ukazalo u kojoj mjeri je to odraz stavova prema nacionalnoj politici, a koliko samo odraz društvenih okolnosti. Podaci iz istraživanja nisu prikazali obrasce koji sugeriraju zašto je ovo bilo uoč-

ljivo u Banjoj Luci i Sarajevu, a ne i u Bugojnu i Mostaru (iako izvjesna paralela postoji u odnosu na razlike između gradova u stavovima o široj potencijalnoj ulozi religioznih ljudi i iskrenih vernika u radu na procesu pomirenja, što je obrađeno u daljnjem tekstu).

Nastavnici/obrazovne institucije. U Bugojnu, nastavnici su više cijenjeni od strane aktivnih vjernika nego onih koji su manje aktivni ili pak nereligiozni. Međutim, u cijeloj zemlji ispitanici koji su aktivni vjernici u manjoj mjeri su prepoznavali obrazovne institucije kao važna mjesta pomirenja. Ovo je, čini se, u suprotnosti s gore navedenim podacima o stupnju religioznosti, gde je polovica uzorka koja je identificirala religiju kao veoma važnu smatrala i obrazovne institucije važnim mjestima u radu u procesu pomirenja.

Kako treba biti osmišljen proces pomirenja.

Stupanj sudjelovanja u lokalnoj crkvi ili vjerskoj zajednici nudi zanimljivu korelaciju sa stavovima o tome kako aktivnosti u procesu pomirenja mogu biti osmišljene. U pitanjima o značaju procesa pomirenja, ovaj faktor je imao veći statistički utjecaj nego odgovori na prethodno pitanje o značaju religije u životu pojedinca. Nasuprot tome, u pitanjima o ciljevima procesa pomirenja, odgovori na ova dva pitanja su bili podjednako značajni.

- Značaj procesa pomirenja (na svim razinama – BiH, regija bivše Jugoslavije, i na lokalitetu ispitanika) su najčešće potvrdili ispitanici koji su ponekad bili aktivni u religijskim obredima. Ispitanici koji su bili redovno aktivni su ovo manje afirmirali, dok su oni koji su se izjasnili kao rijetko ili nisu religijski aktivni navodili da proces pomirenja ne bi imao utjecaja. Ovaj obrazac je bio vidljiviji u okviru pitanja o aktivnostima u procesu pomirenja na lokalnoj razini, kao što je također slučaj u vezi s podacima o značaju utjecaja religije na pojedinca.

- Na pitanje bi li se proces pomirenja trebao usredotočiti na javna priznanja koja se tiču naslijeđa događaja iz prošlosti, oni koji su vjerski aktivni pridavali su tome manje značaja nego ispitanici koji su manje ili nisu vjerski aktivni.
- Vjerski aktivniji ispitanici su bili manje zainteresirani za poticanje djece da govore o svojim zajedničkim očekivanjima u budućnosti (premda podaci o religioznosti kažu suprotno).
- Ispitanici koji su manje vjerski aktivni su manje afirmirali stav da je za proces pomirenja potrebno otkriti više o prošlosti ili pokazati koji su nužni uvjeti za suživot. Podjela je ovdje očigledna: manje religiozni Bošnjaci više su vrjednovali mogućnost koegzistencije, dok su manje religiozni Hrvati naglasili potrebu da se pokaže kako ljudi osuđuju ratne zločine.
- Što je točno motiviralo manje religiozne ispitanike da slabije ocijene značaj rada na procesu pomirenja zahtijeva daljnje istraživanje. Može se zaključiti da oni ispitanici koji su malo ili nimalo religijski aktivni vjeruju da imaju više razloga biti skeptični prema vrijednosti pomirenja u sadašnjim uvjetima u Bosni i Hercegovini, nego njihovi sunarodnjaci koji su vjerski aktivniji. Podaci ovdje ne ukazuju na čemu se bazira ovaj skepticizam – dok neki mogu biti skeptični zbog političkih konstelacija u zemlji, druga mogućnost sugerira da ispitanici ne vjeruju da je pomirenje potrebno, ili, pak, zastupaju uvjerenje da ono nije prikladno.

Značaj pomirenja koje se provodi na javnim mjestima, mjestima gdje se jamči sigurnost i radnim mjestima. Vjerski aktivni ispitanici su u manjoj mjeri afirmirali ove pojmove u odnosu na ispitanike koji su manje vjerski aktivni. To podupire opći zaključak da postoji niz društvenih faktora u korelaciji između

podataka o vjerskoj aktivnosti i stavovima prema pomirenju, nego što je to naprosto individualna odluka ili težnja za promjenama u zemlji.

Mjesto prebivališta ispitanika bilo je značajan čimbenik u razlikama u mišljenju o ulozi vjerskih lidera, političara i uloge prošlosti u pomirenju

Mjesto prebivališta ispitanika bilo je značajan faktor u razlikama u mišljenju o ulozi vjerskih lidera, političara i uloge prošlosti u pomirenju

Jedan od najčešće značajnih čimbenika otkrivenih u rezultatima bila je razlika između četiri grada i regije koji su obuhvaćeni anketom. Postoje relevantne nijanse u toj činjenici koje ovdje treba naglasiti. Neki odgovori jasno su povezani s lokalnim etničkim odnosima i razlikama između većine i manjine, religijskom pripadnošću, kao i sa stupnjem religioznosti i vjerskog angažmana. Ove komplikacije znače da rezultati ne ukazuju na jednostavnu ili izravnu razliku između gradova, kao što bi bila „religija ima daleko važniji utjecaj na stavove prema pomirenju u Mostaru nego u Sarajevu“. Umjesto toga, razlike između podataka iz četiri grada sugeriraju da su razlike u mišljenjima u svakom gradu usko povezane s lokalnim društvenim i političkim kontekstima i iskustvom stanovnika.

Religija. Ispitanici iz četiri grada dali su značajno različite odgovore na pitanja o ulozi vjerskih lidera u pomirenju. Na pitanje o tome trebaju li vjerski poglavari i vjernici imati posebnu ulogu u pomirenju širom zemlje, stanovnici Mostara i Banje Luke ovu opciju su zastupali više od stanovnika Bugojna, središnje regije BiH i Sarajeva. Isti obrazac obilježio je odgovore na pitanja o značaju vjerskih institucija i konfesionalnog vjeronauka. Upravo suprotno, u razmišljanjima o važnosti religioznih ljudi koji igraju neku ulogu u pomirenju u svome gradu, stanovnici u Mostaru i Bugojnu su o ovome imali najpozitivniji stav. Međutim, pitanje o potencijalnom doprinosu ljudi koji su iskreni vjernici imalo je najveće vrijednosti u Banjoj Luci, znatno manje u Sarajevu i Bugojnu, i još

znatno manje u Mostaru. Samo su u Sarajevu odgovori o svim tipovima religijskih aktera bili usklađeni. Širom zemlje u cjelini, međutim, pitanje „religije“ se ne shvaća nužno na isti način, a značaj vjerskih poglavara ne vidi kroz jedinstvenu prizmu.

Politika. Stavovi prema ulozi političara bili su izrazito negativni širom zemlje, ali bilo je i zanimljivih razilaženja u odgovorima danim u četiri grada. U odgovoru na pitanje o ulozi političara u pomirenju na razini BiH, stanovnici Sarajeva su bili najnegativniji. Oni su također bili najnegativniji u odgovorima vezanima za značaj parlamenta kao mjesta za rad na pomirenju. U pitanjima vezanim za pomirenje na razini grada, uloga političara bila je podjednako nisko ocijenjena u Sarajevu i Bugojnu. Ipak, u Bugojnu su ispitanici nedvosmisleno ocijenili potrebu za susretom među političarima, kako onih koji trenutno obnašaju svoje dužnosti, tako i onih koji su bili odgovorni za događaje u 1990-tim godinama. Više nijansi u odgovorima u Bugojnu može se vidjeti u etničkim razlikama prikazanim na način da je bošnjačka većina izrazila pozitivnije mišljenje o ulozi koju će odigrati političari na gradskoj razini, nego što je to slučaj u odgovorima predstavnika manjina.

Ispitivanje prošlosti. Upitani da ocijene vrijednost procesa koji bi se jasno bavio događajima iz prošlosti, ova opcija je najbolje ocijenjena u Sarajevu, a najlošije u Mostaru. Ispitanici pripadnici hrvatske većine u Mostaru u svojim odgovorima nedvosmisleno po-

tvrdjuju potrebu za istragom o uzrocima rata. Stanovnici Mostara u cjelini imali su najpozitivnije odgovore o ispitivanjima uzroka rata,

premda su najmanje pozitivno ocijenili važnost procesa uspostavljanja povijesne točnosti i istine.

Etnička/nacionalna identifikacija

Etnička ili nacionalna identifikacija u značajnoj je korelaciji s odgovorima na skoro polovicu postavljanih pitanja. Međutim, podaci ne ukazuju na to da Hrvati, Srbi i Bošnjaci zauzimaju suprotne stavove prema pomirenju – često je slučaj da su stavovi ispitanika bili više određeni životom u okviru etničke većine ili manjine u nekom gradu. Hrvati, Srbi i Bošnjaci imali su zajedničke stavove o načinu i perspektivama u procesu pomirenja tamo gdje su živjeli kao dio većinske populacije, dok su oni koji su živjeli u gradu kao manjina također imali značajan broj zajedničkih stavova.

Religija. Ispitanici koji su činili etničku većinu na području ispitivanja iskazali su tendenciju da vrjednuju ulogu religije više nego ispitanici koji su manjina.

- Religiozni Hrvati vrjednuju ulogu religijskih lidera više od religioznih Bošnjaka ili Srba.
- Nereligiozni Hrvati, nasuprot tome, ne razlikuju se u svojim odgovorima od ispitanika drugih nacionalnosti koji su se izjasnili kao nereligiozni.
- Mostarski Hrvati su u prosjeku imali pozitivnije mišljenje o ulozi vjernika nego predstavnici manjina u ovome gradu, a kod Bošnjaka u ovome gradu je najmanji postotak povjerenja u ulogu vjernika laika.
- Mostarski Hrvati su također izrazili pozitivnije mišljenje o potencijalnoj ulozi religije i religijskih institucija od većinskih zajednica iz drugih gradova, od kojih su Bošnjaci u Bugojnu bili najmanje pozitivni u usporedbi sa svim većinskim zajednicama o ovom pitanju.
- U Banjoj Luci, srpska većina pokazala je više povjerenja u utjecaj vjerskih poglavara, vjernika laika i religijskih institucija od manjina.

- Kao rezultat toga, bilo bi pogrešno zaključiti da opći obrazac pokazuje kako Hrvati imaju pozitivnije mišljenje o ulozi vjerskih poglavara i vjernika širom zemlje.
- Uočljiv je utjecaj manjinsko-većinskih perspektiva u svezi sa stavovima o potencijalnom doprinosu iskrenih vjernika u Sarajevu. U Sarajevu bošnjački ispitanici vrjednuju doprinos iskrenih vernika više nego druge etničke skupine. U drugim gradovima, uključujući Bugojno, točnim se pokazalo upravo suprotno.

Nenacionalisti

- Većinsko stanovništvo je imalo više povjerenja u potencijalnu ulogu nenacionalista nego što su to imali predstavnici manjina. Sukladno mišljenju većinske populacije, nacionalizam ne onemogućuje potencijalne uloge nenacionalista u ovim gradovima.
- Srbi su ulozi nenacionalista pridali najmanje važnosti uzevši u obzir cijelu teritoriju BiH. Međutim, usporedba po lokalnim većinskim zajednicama pokazuje da su Hrvati u Mostaru ovaj faktor ocijenili daleko najniže. Potencijalnu ulogu nenacionalista znatno više ocijenili su Bošnjaci u Bugojnu, s ponovnim rastom procenta kod Srba u Banjoj Luci, dok su Bošnjaci u Sarajevu ovaj faktor najpovoljnije ocijenili.
- Regionalna raznolikost u okviru uzorka srpskih ispitanika ponovno podvlači, da bi bilo neadekvatno podijeliti ispitanike jedinstavno na nacionalne korpuse.
- U Mostaru su pripadnici manjina više vrjednovali ulogu nenacionalista u pomirenju na gradskoj razini nego Hrvati kao većinsko stanovništvo. Ovaj podatak bi se

podjednako izgubio u istraživanju ako bi se izvršila podjela na tri nacionalne zajednice širom zemlje, ne uzimajući u obzir lokalne kontekste.

Skupine koje predstavljaju interese građana, i skupine koje predstavljaju žrtve. Srpski ispitanici ocijenili su potencijalnu ulogu ovih skupina niže od Hrvata i Bošnjaka.

Nastavnici i obrazovne institucije. Pripadnici većinskog stanovništva izrazili su tendenciju da imaju više povjerenja u potencijalnu ulogu nastavnika nego manjine, a bilo je i neke razlike u stavovima između samih etničkih skupina. Srbi su vrjednovali potencijalnu ulogu nastavnika manje nego ostali ispitanici. Bošnjaci su, u prosjeku, imali pozitivnije mišljenje o ulozi obrazovnih institucija u pomirenju nego pripadnici druge dvije nacionalnosti. U Sarajevu, bošnjačka većina ocijenila je potencijalni utjecaj nastavnika više nego manjine i više od većinske populacije u drugim gradovima. Jasnije je pokazano da sadašnji sustav školovanja može imati značajnu ulogu u diferencijaciji odnosa prema nastavnicima, iako su postavljena pitanja bila strogo u vezi s njihovim potencijalom, više nego njihovim stvarnim ulogama. Daljnje istraživanje o ovoj temi je planirano za sljedeću godinu.

Žene. Nije bilo općih odstupanja o potencijalnoj ulozi žena između nacionalnih skupina, osim u Sarajevu. Bošnjačka većina je ocijenila potencijalnu ulogu žena više nego manjine.

Političari i parlament. Podaci ne podržavaju pretpostavku da većinsko stanovništvo prirodno podupire političare više nego manjine, posebno kada su u pitanju malobrojne manjinske zajednice. Bilo je nekih razlika između nacionalnih zajednica. Bošnjaci su pokazali najviše povjerenja u parlament kao mjesto za pomirenje, a Srbi najmanje. Bošnjačka većina u Bugojnu imala je više povjerenja u ulogu političara u pomirenju na gradskoj razini nego

manjine. Ovaj podatak nijansira gore navedene podatke za Bugojno u dijelu o razilaženju između ispitanika u četiri grada. Navedeno je da ispitanici u Bugojnu i okolici imaju manje povjerenja u ulogu političara na gradskoj razini nego na razini BiH. Najupadljiviji je podatak u Mostaru, gdje su respondenti koji su predstavnici manjina pokazali više povjerenja u ulogu političara na razini grada nego Hrvati.

Mediji. Bošnjaci su više naglasili ulogu medija u pomirenju u odnosu na druge nacionalnosti. U Banjoj Luci je većinsko srpsko stanovništvo povoljnije ocijenilo ulogu medija od pripadnika manjina.

Javna mjesta. Bošnjaci su više naglasili ulogu javnih prostora u pomirenju u odnosu na pripadnike drugih nacionalnosti.

Stavovi prema ciljevima i formama koje se koriste u procesu pomirenja. Ispitanici sve tri nacionalnosti uviđaju razloge za pomirenje i potvrđuju važnost poduzimanja ozbiljnih aktivnosti na pomirenju. Opći obrazac je da pripadnici manjinskog stanovništva ovo ozbiljnije shvaćaju, dok je većinsko stanovništvo u prosjeku ozbiljnije shvaćalo ulogu medija, religijskih mjesta, obrazovnih institucija i javnih prostora u odnosu na manjinske zajednice.

Neke se razlike uočavaju između nacionalnih skupina, u kojima Mostar posebno ima neke interesantne izuzetke od općeg obrasca, kako slijedi:

- Veći postotak Bošnjaka vrjednovao je javno priznanje ratne odgovornosti javnih ličnosti, nego što je bio slučaj s ostalim skupinama, zatim dolaze Hrvati, i potom Srbi.
- Etnička pripadnost nije generalno napravila statističku razliku u stavovima o važnosti procesa pomirenja, osim u Mostaru. Tu su hrvatski ispitanici kao predstavnici većine jasnije potvrdili značaj procesa pomirenja nego manjine.

- Bošnjaci su pružili više potpore od drugih nacionalnosti u odnosu na tri vrste inicijative za pomirenje – uključivanjem običnih ljudi, djece i stručnjaka. Hrvati su favorizirali angažiranje djece u pomirenju više nego Srbi, a Srbi angažman stručnjaka više nego Hrvati.
- S relativno niskim statističkim značajem pokazao se obrazac prema kojem ispitanici bošnjačke nacionalnosti smatraju značaj pomirenja, ustavne promjene i povijesne

točnosti važnijima od ispitanika hrvatske nacionalnosti, a ispitanici hrvatske nacionalnosti važnijima od ispitanika srpske nacionalnosti. Najveća razlika u mišljenjima manjinskih i većinskih populacija bila je u Mostaru, gdje je veći postotak ispitanika hrvatske nacionalnosti bio koncentriran na rješavanje pitanja koja se odnose na prošlost nego što je to bio slučaj u odgovorima predstavnika manjina.

Starosna dob

Starosna dob nije bila odlučujući čimbenik u općem sastavu naših istraživanja i bila je značajno manje važna od vjerske aktivnosti ili većinsko-manjinskih razlika. Međutim, starosna dob utjecala je na odgovore u znatnom broju pitanja, često s nižom razinom značajnosti. Bilo je nekoliko pitanja u kojima su starije ispitanice (ženskog spola), ili stariji vjernici i stariji nereligiozni ispitanici imali drugačije poglede, favorizirajući određene modele procesa pomirenja. Mlađi ljudi su bili jedino više zainteresirani za to da proces pomirenja donese javnu odgovornost onih koji su bili odgovorni tijekom 1990-tih godina.

Kategorije starosne dobi podijeljene su u rubrike u rasponu od 16–30, 31–50, 51–87 godina.

Parlament. Od starosti 30 godina pa naviše, ispitanice su postajale sve afirmativnije o ulozi parlamenta u procesu pomirenja.

Nenacionalisti. Ispitanice starije dobi pridaju veći značaj ulozi nenacionalista u radu na procesu pomirenja na razini BiH, kao i stariji religiozni ispitanici. Međutim, u razmišljanju o ulozi nenacionalista u aktivnostima procesa pomirenja na razini grada, stariji vrlo religiozni ispitanici su imali manje pozitivno mišljenje u odnosu na druge skupine. Razmišljajući o ulozi nenacionalista u radu na procesu pomirenja

na razini grada, stariji ljudi koji su bili najreligiozniji i oni koji su bili najviše sekularni, imali su najmanje povjerenja u ulogu nenacionalista.

Organizacije koje zastupaju građane i žrtve. Među nereligioznim ispitanicima, porast starosne dobi stoji u korelaciji sa smanjenjem priznavanja uloge ovih organizacija u cijeloj BiH. Razmišljajući o aktivnostima u radu na pomirenju na gradskoj razini, vrlo religiozni su s porastom starosne dobi pokazali opadanje povjerenja u organizacije koje zastupaju žrtve.

Nastavnici. S porastom životne dobi, nereligiozni ispitanici daju manji značaj ulozi nastavnika u pomirenju. Ova grupa kao cjelina dala je manji značaj ulozi nastavnika nego što su to učinili religiozniji ispitanici.

Ljudi koji se poistovjećuju s većinom. S porastom starosne dobi, nereligiozni ispitanici su dali manji značaj važnosti pomirenja u radu onih koji se identificiraju s većinom. Primijećeno je u dva grada, Bugojnu i Banjoj Luci, da su nereligiozni ispitanici u cjelini manje afirmirali ulogu nastavnika u odnosu na religioznije ispitanike.

Vjerski poglavari i vjernici. Starosna dob nije odigrala ulogu u razlikovanju stavova o tomu tko je važan u procesu pomirenja na razini BiH. Odgovarajući na pitanja o tomu koji su-

dionici su važni u ovom procesu na razini grada, samo nereligiozni ispitanici su dali različite odgovore sukladno svojim godinama: stariji nereligiozni ispitanici pokazuju manje povjerenja u ulogu vjerskih lidera u odnosu na mlađe nereligiozne ispitanike.

Proces pomirenja. S porastom starosne dobi, ispitanici su dali više potpore procesu pomirenja koji uključuje:

- ozbiljan susret aktuelnih političkih lidera (ova potpora se među ženama smanjila naglo poslije 30 godina starosti, pa je ovaj rezultat odraz potpore takvom susretu među muškim ispitanicima),
- omogućavanje boljeg razumijevanja između običnih ljudi,
- doprinos iskrenih vjernika (dok među muškarcima potpora iskrenim vjericima opada s godinama, to je bilo više nego kompenzirano povećanjem potpore među ženama), i
- doprinos ljudi koji mogu razumjeti različite stavove i poglede raznih zajednica (ovo je posebno točno za muškarce).

S porastom starosne dobi, ispitanici su bili manje skloni podržati proces pomirenja koji bi se odnosio na objašnjenja događaja iz 1990-tih.

Ciljevi u procesu pomirenja

Povjerenje i mir bili su važni ispitanicima više starosne dobi. Ovo je posebno jasno u odgovorima žena. Žene su također više vrjednovala značaj isprike s porastom starosne dobi, a

napredak je vrjednovan najviše od najmlađih i najstarijih ispitanica. S povećanjem starosne dobi, žene su dale veći značaj u procesu pomirenja koji pokazuje da većina ljudi u BiH osuđuje ratne zločine počinjene od pripadnika njihovih naroda i koji pokazuje koje parametre ljudi smatraju potrebnima za dobar suživot.

Značaj ratnog iskustva. Starije žene koje su bile civili u ratu nešto češće se slažu od mlađih da je njihovo ratno iskustvo utjecalo na formiranje njihovog stava prema pomirenju. Starosna dob u drugim skupinama nije promijenila odnos prema značaju osobnog iskustva u kreiranju stavova prema pomirenju.

Mediji. Najjača potpora potencijalne važnosti medija u procesu pomirenja potekla je iz starosne skupine od 31–50.

Kulturne ličnosti (umjetnici, glazbenici, itd.)

Među religioznim ispitanicima bio je relativno nizak stupanj korelacije između starosne dobi i porasta razine prepoznavanja važnosti uloge kulturnih ličnosti u procesu pomirenja u BiH. Upitani o aktivnostima u procesu pomirenja na razini grada, starosna dob je diferencirala odgovore samo među nereligioznima koji ponekad prisustvuju vjerskim obredima: u ovoj skupini, stariji ispitanici su manje vrjednovali utjecaj kulturnih ličnosti nego mlađi ispitanici.

Priroda. Starije žene su više afirmirale ulogu prirode u pomirenju nego srednje starosne skupine, dok su srednje starosne skupine žena pokazale tendenciju da više afirmiraju ulogu prirode u odnosu na mlađe žene.

Rod

Rod nije neprekidno bio odlučujući čimbenik u ovom istraživanju, ali su muškarci i žene imali različite odgovore na neka pitanja. Kao što smo vidjeli u dijelu „Starosna dob“, bilo je

nekih faktora kojima stariji ispitanici, a naročito starije žene, pridaju znatno veći značaj u razmišljanju o pomirenju. Neki od ovih odgovora mogli su se predvidjeti, neki ne.

Nenacionalisti. Starije žene češće su smatrale značajnom potencijalnu ulogu nenacionalista na gradskoj razini i na razini BiH.

Kulturne ličnosti. Starije žene su nešto češće cijenile potencijalni značaj glumaca, glazbenika i drugih umjetnika i intelektualaca za pomirenje na razini BiH.

Nastavnici i obrazovne institucije. U okviru aktivnosti na pomirenju na gradskoj razini, s povećanjem starosne dobi muškarci su imali tendenciju da više vrjednuju ulogu nastavnika.

Žene. Ulogu žena su u procesu pomirenja na razini grada više vrednovale žene nego muškarci, mada ne i na nacionalnoj razini. Ovo je bio slučaj u svim gradovima osim u Bugojnu. Kao što je prethodno navedeno, nacionalnost je bila u korelaciji s različitim stavovima o ulozi žena samo u Sarajevu, gdje su Bošnjaci kao dio većine ocijenili potencijalnu ulogu žena više nego pripadnici manjina.

Skupine koje predstavljaju interese građana. U Mostaru su žene ocijenile skupine koje predstavljaju interese građana značajnije nego muškarci.

Različiti fokusi u odnosu na pomirenje. Žene su češće vrjednovala inicijative koje uključuju djecu. Srbi i Hrvati muškarci su bili negativniji od žena u odnosu na inicijative koje uključuju one koji nose službenu odgovornost tijekom 1990-tih godina. Među Bošnjacima, ovo je bilo obrnuto. U Bugojnu, žene su bile manje pozitivne nego muškarci o nizu pitanja u procesu pomirenja:

- doprinosu vjernika,
- doprinosu ljudi koji mogu razumjeti različite stavove,
- odgovornosti javnih osoba u 1990-tim, i
- inicijativama koje uključuju djecu.

Žene su naglasile značaj sljedećih ciljeva u procesu pomirenja:

- sigurnost,
- rekonstrukcija,
- mir,
- povjerenje,
- razumijevanje,
- isprika i
- ustavne promene.

Obrazovanost

Radna mesta, javni prostori i priroda. Žene su češće potvrđivale vrjednost ovih pojmova u procesu pomirenja nego muškarci.

Razina obrazovanosti imala je mali utjecaj na odgovore na pitanja iz upitnika, s nekim izuzecima. Ona je, nasuprot tome, kao značajan faktor navedena u studiji UNDP-a iz 2010. o stavovima prema tranzicijskoj pravdi, suočavanje s prošlošću i pristup pravdi iz perspektive javnosti.

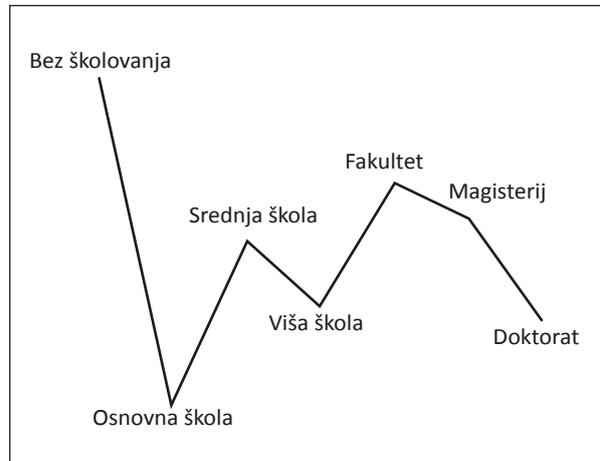
Religija. Doprinos iskrenih vjernika je mnogo šire vrjednovan od manje obrazovanih nego više obrazovanih ispitanika. Značaj religijskih institucija u izgradnji povjerenja je najniže rangiran među ispitanicima sa završenom osnovnom školom, blago rastući kod onih sa srednjom razinom obrazovanja, da bi doseglo najviše vrijednosti kod ispitanika koji su fakultetski obrazovani, smanjujući se potom kod onih sa završenim poslijediplomskim studijima.

Proces pomirenja. Što je ranije ispitanik završio s obrazovanjem, veća je bila sklonost da vrijednuje mir kao cilj u procesu izgradnje povjerenja. Obrazovaniji su davali veću vrijednost usredotočivanju na uzroke rata. Oni srednjeg obrazovanja također su pridavali veću vrijednost procesu kojim će se promijeniti pogled na karakter rata.

Mediji. Povećanje obrazovanja i povećanje vrijednosti uloge medija u pomirenju bili su povezani.

Obrazovanje. Viša razina obrazovanja ispitanika poklapa se s povećanjem vrjednovanja značaja obrazovnih institucija.

Korelacija stupnja obrazovanosti s prida- vanjem važnosti religijskim institucijama u izgradnji povjerenja

Ratno iskustvo

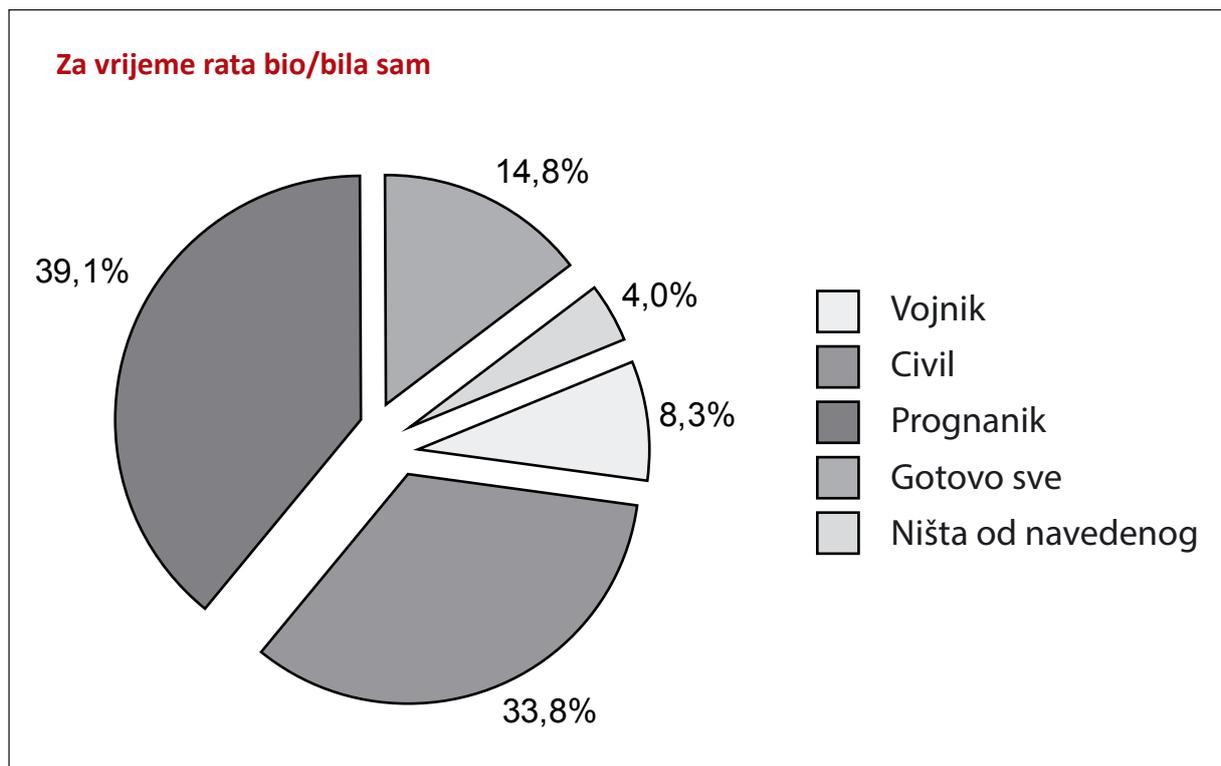
Od ispitanika je traženo da opišu svoje ratno iskustvo: 8,3% je odgovorilo „vojnika“; 33,8% „civila“; 39,1% „izbjeglica“; 14,8% „gotovo sve“, a 4,0% „ništa od navedenog“.

Ratno iskustvo nije imalo jednoznačan utjecaj u odgovorima na pitanja iz upitnika, ali je bilo zanimljivih obrazaca u odgovorima na nekoliko pitanja koja su bila usredotočena na značaj procesa pomirenja.

Na mjestima gdje je postavljeno pitanje o značaju javnih priznanja usmjerenih na prošlost, onima koji su označili „ništa od navedenog“ najmanje je bilo stalo do takvih priznanja. Sljedeći su bili ispitanici koji su se identificirali

s gotovo svim pozicijama, zatim izbjeglice, pa civili, a, na kraju, vojnici su tome pridavali najviše pozornosti.

Vojnici i civili pridali su veći značaj tome da proces pomirenja obuhvati cijeli bivši jugoslovenski teritorij, u odnosu na izbjeglice ili one koji su odgovorili „sve“ ili „ništa od navedenog“. Isto je bilo evidentno na mjestima gdje je od ispitanika traženo da procijene hoće li formalni proces pomirenja biti važan ako pridonese učenju o nužnim aspektima suživota. Upitani o napretku u pomirenju na gradskoj ili na razini BiH, ovaj obrazac nije se pokazao dovoljno značajnim.

4. Literatura

Gallup Balkan Monitor survey, *Focus on Bosnia*, November 2010.

<http://www.balkan-monitor.eu/>

Zorica Kuburić and Ana Kuburić, „Degree of Trust in the Western Balkans and Bulgaria“, *Balkan Journal of Philosophy*, II/1, 2010, pp. 75-94.

Nansen Dialogue Centre Sarajevo and Saferworld, *Leaving the Past Behind: The perceptions of youth in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo/London, March 2012.

http://www.nansen-dialogue.net/index.php?option=com_abook&view=book&-catid=1%3ANDN+Publications&id=17%3Aleaving-the-past&Itemid=557

Eric Stover and Harvey M. Weinstein, *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Marta Valinas, Stephen Parmentier and Elmar Weitekamp, *‘Restoring Justice’ in Bosnia and Herzegovina: Report of a Population-Based Survey*, Leuven, Katholieke Universiteit Leuven, 2009.

<https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working.../wp31.pdf>

UNDP, *Facing the Past and Access to Justice From a Public Perspective*, Sarajevo, 2011.

www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=127

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.4:172.4(497.6)

316.4.674.5(497.6)

323.1:159.964.21(497.6)

316.485.6

POMIRENJE i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini : ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona : Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo / [autori George Wilkes ... [et al.] ; [prevoditeljica Sonja Đukić]. - Sarajevo : Centar za empirijska istraživanja religije, CEIR ; Edinburgh : Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, 2012. - 29 str. : ilustr. ; 21 cm

Prijevod djela: Reconciliation and trust building in Bosnia-Herzegovina. - Tekst na hrv. jeziku. -

Bibliografija: str. 29.

ISBN 978-9958-1981-2-0

1. Wilkes, George

COBISS.BH-ID 19994118

**Zaključak studije koju je proveo tim uz potporu
Projekta Religija i etika u ratu i stvaranju mira Sveučilišta u Edinburgu i
Centra za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini**

ISBN 978-9958-1981-2-0

